

CU PRIVIRE LA RELAȚIA DINTRE „CULTURA” VARNA ȘI CULTURA GUMELNIȚA*

DE

MIHAI SIMON

Cultura Varna, considerată în prezent a fi o cultură distinctă a eneoliticului final carpato-balcanic, a intrat în circuitul arheologic în urma studiilor cercetătoarei bulgare Henrieta Todorova¹. În literatura arheologică română referiri la această noțiune le întâlnim în articolele publicate de Eugen Comșa², Silvia Marinescu-Bilcu³ și Doina Galbenu⁴. Autoarea care a lansat noțiunea de cultură Varna s-a bazat pe rezultatele săpăturilor arheologice de la Goljamo Delcevo, Durankulak (telul Balșoi Ostrov), cimitirul și așezarea de la Varna (așezarea fiind notată cu Ezerovo IV) și necropola de la Devnia.

Concepția referitoare la această manifestare culturală a evoluat de la noțiunea de „tip” Varna, pe care o găsim într-o primă încercare de sinteză a autoarei, referitoare la neoliticul bulgar⁵, la cea de cultură distinctă. „Cultura Varna”, definită ulterior⁶, se separă în acest fel de prima fază a „tipului Varna”, care devine „faza Varna” a culturii Sava⁷.

Originea acestei culturi noi⁸, în concepția autoarei, ar fi în varianta dobrogeană a culturii Gumelnița care corespunde primei faze din evoluția culturii respective. La sfârșitul acestei faze, elementele locale ale culturii Gumelnița ar evolua rapid spre elementele culturii Varna. Evoluția este dublată de o avansare spre nord, teritoriile ca Dobrogea și sudul Basarabiei, cu Bolgradul ca centru, fiind incluse în arealul acestei culturi. Aceasta puternică înaintare și evoluție culturală ar fi cauzate de dezvoltarea comerțului pe litoral. Evoluția în continuare a culturii Varna ar fi paralelă cu cea a culturii Gumelnița, fazele II și III. Elementele definitorii pentru noua cultură ar fi ceramica, considerată substanțial diferită de cea a complexului Gumelnița-Kodjadermen-Karanovo VI și unele diferențe în înhumarea cadavrelor, ceea ce ar corespunde unei diferențe etnice între litoral și nord-estul Bulgariei, iar amestecu-

* Comunicare la colocviul X organizat de Institutul de arheologie, București, 3—5, XII, 1981.

¹ H. Todorova, SP, 1—2, 1978, p. 136—145, idem, *The Eneolithic in Bulgaria*, BAR, Internationales Series, 49, 1978, p. 40—41, idem, *Eneolit Bolgarii*, Sofia, 1979, p. 32—33.

² E. Comșa, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 65—66.

³ S. Marinescu-Bilcu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 70.

⁴ D. Galbenu, Dacia, N.S., 10, 1966.

⁵ H. Vajisova, SlovArh, 1, 1964, p. 22.

⁶ H. Todorova, SP, 1—2, 1978, p. 136.

⁷ *Ibidem*, p. 137.

⁸ Idem, *The Eneolithic ...*, p. 41.

rile sesizate în necropole s-ar datora unor relații matrimoniale⁹. Pentru o diferență, de data aceasta calitativă, între cele două culturi ar pleda bogăția cimitirului de la Varna, săpat de Ivan Ivanov, și care ar reflecta un înalt standard de viață al comunităților acestei culturi¹⁰.

Articolul de față își propune să analizeze în ce măsură se justifică noțiunea de cultură Varna ca o cultură distinctă a eneoliticului carpatobalcanic. Pentru aceasta vom analiza, în consens cu elementele definiției ale unei culturi arheologice, tipul de așezare, fortificațiile, uneltele, armele, ceramica, podoabele, plastica, riturile și ritualurile funerare ale culturii Varna comparativ cu cultura Gumelnița, cu care este vecină și paralelă în dezvoltare.

Tipul de așezare al comunităților Varna este tell-ul, cel mai caracteristic fiind cel de la Goljamo Delcevo săpat în întregime. Așezarea se încadrează în tipul *a* după Sebastian Morintz¹¹, fiind ridicată pe terasa alcătuită dintr-un cot al riului Luda Kamecia. Așezarea lacustră de la Varna, denumită Ezerovo¹², pare să facă excepție. Așa cum au demonstrat-o cercetările, aici ca și în celelalte părți, avem următoarea stratigrafie pentru fundul lacului: un strat de mil (str. I), un strat de nisip amestecat cu cochilii de mecotele de apă dulce (*Unio Timidus*, *Andonta* etc.) (str. II), un strat de nisip amestecat cu cochilii de mecotele de mare (*Ostrea Taurica*, *Cardium edile*, *Hidrobia ventroza* etc.) (str. III) și un strat alcătuit din sist verzui (str. IV)¹³. Materialele arheologice au fost scoase, fără excepție, din stratul III, restul fiind sterile din punct de vedere arheologic. Acest lucru înseamnă că așezările existau pe vremea când actualul lac era un golf marin, fapt demonstrat de Boikov și Petrbock¹⁴. Denumirea de așezări lacustre sau palafite a fost dată după descoperirea parilor de stejar sau carpen înfiți în fundul lacului pentru a susține locuințele¹⁵. Trebuie însă să remarcăm următoarele fapte semnificative:

1. În toate așezările unde s-au descoperit pari apare stratul de cultură al „bronzului timpuriu”, ce suprapune uneori stratul eneolitic târziu.

2. La Ezerovo II unde nu apare decît stratul epocii „bronzului timpuriu” (de caracter Cernavodă II) s-a stabilit că partea superioară a parilor se afla cu 0,30—0,50 cm în stratul II, apoi trecea prin stratul III, vîrfurile lor fiind înfipte în stratul IV¹⁶.

Putem deci spune că aceste așezări sînt sigur construite în epoca „bronzului timpuriu”, iar în unele cazuri, ca de exemplu Strașimirovo I și Ezerovo I, doar întimplarea a făcut ca palafitele să fie ridicate pe locul unor foste așezări eneolitice și deci parii să străpungă nivelul aces-

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ S. Morintz, SCIV, 13, 1962, 2, p. 274.

¹² H. Todorova și G. Tončeva, Germania, 53, 1975, p. 30—46.

¹³ A. Margos, IVAD, 12, 1961, p. 1—2, idem, IVAD, 13, 1962, p. 2—3.

¹⁴ L. Boikov, IBGD, 4, p. 155, I. Petrbock, *Trubove na morskata biologicina stancia vau Varna*, Sofia, 1948, p. 73.

¹⁵ Pentru prima dată, ipoteza unor așezări lacustre a fost lansată de frații Hermin și Karel Skorpil, *Dve godišen otcel na Varnenskoto arheologičesko drujestvo za 1907*, p. 31, confirmată apoi în urma săpării, în 1908—1909, a unui canal ce lega lacul Varna de golful maritim (Karel Skorpil, IVAD, 7, 1921).

¹⁶ G. Tončeva, Dacia, N. S., 25, 1981, p. 42.

toră. Observația lasă astfel deschisă problema tipului de așezare eneolitic. Noi credem că aceste așezări erau ridicate pe mal în apropierea golfului maritim, iar ridicarea ulterioară a nivelului apei a inundat spațiul locuit. Dealtfel, se pare că ridicarea nivelului apei este un fenomen general la sfârșitul eneoliticului, dacă luăm în considerare și stratigrafia de la Ostrovul Corbului unde așezarea sălcuțeană este inundată de Dunăre, iar stratul de ml depus este perforat ulterior de mormintele unui cimitir Bodrogeresztur timpuriu¹⁷.

Fortificațiile ce apărau așezările celor două culturi sînt naturale sau artificiale. Cele naturale, alcătuite din apele ce înconjoară ostrovul de la Durankulak sînt cunoscute și la Căscioarele sau Vlădiceasca. De fapt, așezările pe ostroave sînt o variantă a tipului *b* de așezare¹⁸. Fortificația artificială de la Goljamo Delcevo constă din emplecton pentru nivelele VI-XIII și palisadă cu fundamentul întărit cu pietre pentru nivelul XVI-XVII¹⁹. Astfel de fortificații sînt cunoscute și în arealul gumelnițean la Teiu²⁰, Drăgănești-Tecuci²¹ etc.

Locuințele, cu excepția celor de la Ezerovo despre care nu știm nimic, sînt de suprafață²². Planul lor este dreptunghiular sau pătrat²³. Dispunerea lor în așezare și la Goljamo Delcevo și în arealul gumelnițean (de fapt încă din faza Vidra a culturii Boian) este în șiruri paralele (două sau trei)²⁴.

Unelte sînt foarte variate și numeroase, cele din silex fiind numerice și tipologic mai reprezentative. În ceea ce privește materia primă, silexul, de notat este faptul că cel din arealul gumelnițean, ca dealtfel și cel din necropolele de la Varna și Devnia²⁵ este galbui sau cafeniu, pe cînd cel din așezările lacustre este gri și negricios²⁶. Ceea ce este însă specific culturii Gumelnița, după Al. Păunescu, sînt topoarele de silex, virfurile de săgeată și sulită cu baza dreaptă sau convexă, iar ca variantă specială, virfurile cu două scobituri pe laturile lungi spre bază²⁷. Conform tabelului tipologic al evoluției uneltelor de silex de la Goljamo Delcevo, aici se întîlnesc toate tipurile, inclusiv topoare, virfurile de săgeată și lance, chiar și varianta cu scobituri²⁸.

¹⁷ P. Roman, SCIVA, 28, 1978, 2, p. 218–219 prin amabilitatea autorului citat, am avut posibilitatea de a participa personal la campaniile arheologice de la Ostrovul Corbului, din anii 1976–80, fapt pentru care li mulțumim și pe această cale.

¹⁸ S. Morintz, *op. cit.*, p. 274.

¹⁹ H. Todorova, RP, 5, 1975, p. 112, fig. 12/1–2, 16.

²⁰ I. Nania, SAI, 9, 1967, p. 10.

²¹ E. Comșa, *Sistemul de fortificații din cadrul așezărilor comunităților Aldeni II*, comunicare ținută la Institutul de arheologie, București, 1979.

²² H. Todorova, *op. cit.*, p. 30–53.

²³ *Ibidem*, fig. 14, pentru arealul gumelnițean vezi E. Comșa, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 39–51; idem, Balcanica, 7, 1976, pl. 1/2, 3, 6, 7; I. T. Dragomir, Danubius, 2–3, 1969, p. 48.

²⁴ E. Comșa, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 49.

²⁵ A. Margos, SP, 1–2, 1978, p. 147.

²⁶ *Ibidem*, vezi și nota 4. Atragem însă atenția asupra faptului că în cadrul comunităților Stoicani-Aldeni, acest silex negru este larg utilizat, el fiind originar din nordul Moldovei; vezi în acest sens E. Comșa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 12, nota 3.

²⁷ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 51.

²⁸ H. Todorova, *op. cit.*, fig. 40.

Aceeași analogie, mergînd pînă la identitate, o constatăm și în cazul uneltelor de piatră șlefuită, os și corn²⁹.

Gradul înalt, tehnologia avansată de prelucrare a metalelor, este de asemenea comună. Tipologic, în ceea ce privește metalurgia cuprului, singurele diferențe par a fi existența în necropolele de la Devnia și Varna a tipurilor de topoare cu gaură de înmănușare „Devnia”³⁰ și „Varna”³¹ (are aliura unei halebarde) (fig. 1). În rest topoarele pană, acele simple sau cu dublă vîlă, inelele de tîmplă sînt întîlnite în ambele regiuni (fig. 1). Trebuie totuși să remarcăm cantitatea mare de unelte sau arme de cupru din această regiune.

Obiectele de aur sînt cel mai bine reprezentate în cimitirul de la Varna. Piesele rotunde (fig. 1) ale căror variante au fost analizate de E. Comșa³², în afară de cimitirul de la Varna apar la Vidra, Vărăști, Hotnița etc. De asemenea, transpuse în alt material (în os) apar la Gumelnița³³; în lut: mici runde conice, „V”-ul întors și coarne de consacrație³⁴ (fig. 1). În afară de acestea, apar numai la Varna în cimitir reproducerea de bovidee, capre, berbeci, plăci de aur, diademe, inele, brățări, cercei, imitație de vertebră, un sceptru cu bucăți din tijă acoperite cu foițe din aur, un falus și un bumerang sau cîrlig³⁵.

Ceramica a fost elementul principal luat în considerație pentru diferențierea celor două culturi. În primul rînd, ni se atrage atenția asupra culorii rezultate din arderea ceramicii: neagră-lucioasă și gri-cenușie³⁶, spre deosebire de cea ciocolatie sau gălbuie aparținînd culturii Gumelnița. Sînt de reținut însă următoarele fapte:

1. Ceramica din Dobrogea, sudul Basarabiei și al Moldovei, ca și tot arealul gumelnițean, păstrează ceramica neagră și gri-cenușie în tot cuprinsul evoluției, chiar dacă într-o proporție mai mică decît în prima fază de evoluție³⁷.

2. Ceramica așezărilor învecinate lacului Varna, chiar și cea de la Durankulak, are o mare cantitate de ceramică ciocolatie³⁸. De asemenea, necropola de la Varna sau cele de la Reka Devnia și Povelianovo sînt diferite de cele de la Ezerovo, încadrîndu-se în tonul general³⁹.

În ceea ce privește formele ceramice, caracteristic culturii Varna este considerat profilul în „S” al vaselor⁴⁰. Această caracteristică, la care noi am adăuga și marcarea umărului prin două linii paralele, ce formează un registru, este însă regăsită cu precădere în arealul mai sus

²⁹ *Ibidem*, fig. 39, 41, pentru aria gumelnițeană vezi idem, *Eneolit* ..., fig. 53, Gh. Ștefan, Dacia, 2, 1925, fig. 6/1-2, etc.

³⁰ H. Todorova, *Eneolit* ..., fig. 64 cea așezată transversal și cea din fig. 54c.

³¹ *Ibidem*, 54h.

³² E. Comșa, SCIVA, 23, 1972, 2, p. 186-188.

³³ Vl. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, p. 63.

³⁴ D. Berciu, *Contribuții* ..., 1961, fig. 272/2, Gh. Ștefan, *op. cit.*, fig. 40/17-18.

³⁵ I. Ivanov, *Sakrovisata na Varnenskia halkoliten necropol*, Sofia, 1978; idem, SP, 1-2, p. 13-26.

³⁶ H. Todorova, SP, 1-2, p. 140-141.

³⁷ I. T. Dragomir, Danubius, 4, 1970, p. 32.

³⁸ H. Todorova, *Eneolit* ..., fig. 48a-b.

³⁹ A. Margos, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁴⁰ H. Todorova, SP, 1-2, 1978, p. 140.

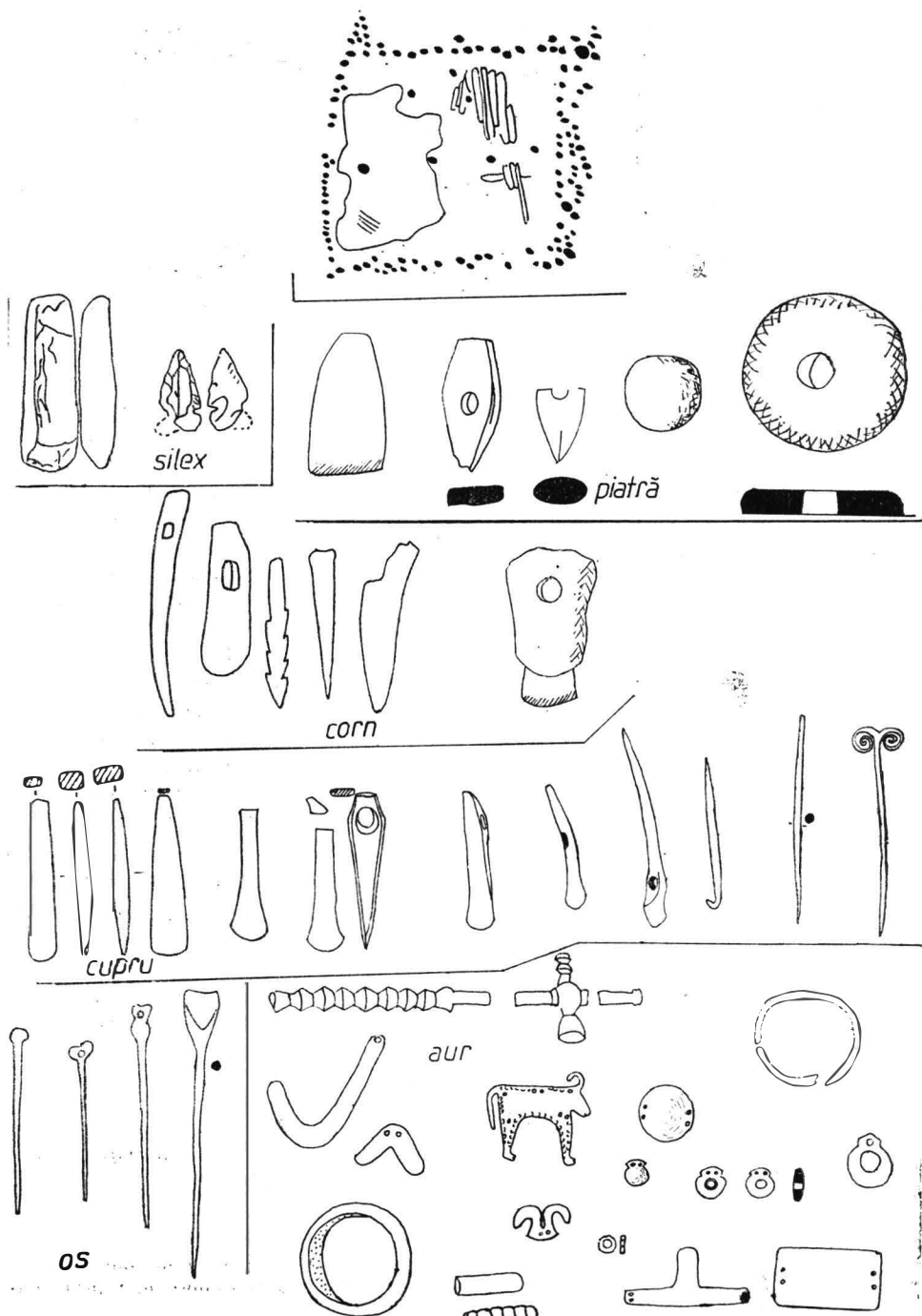

Fig. 1. Planul unei locuințe de la Goljamo Delcevo (niv. V) și diferite obiecte de silex, piatră, os, corn, cupru și aur, aparținând „culturii” Varna.

amintit, ocupat de comunitățile Stoicani-Aldeni⁴¹ (la Stoicani⁴² niv. 2—4 și Puricani⁴³). Dealtfel, cum putem remarca din prezentarea tipologiei formelor ceramice, identitatea se menține pentru cele două arcale (fig. 2—4). Vasul etajat, considerat autohton, are o largă răspindire în arealul gumelnițean, deși se pare că în cadrul ritualului funerar de la Devnia este folosit în mod predilect⁴⁴.

Tehnica ornamentării este reprezentată pentru cultura Varna mai ales prin incizie, excizie și încrustație cu culoare, lustruirea suprafețelor, canelare. Pictura cu grafit este puțin folosită⁴⁵. Aceeași tendință este dealtfel caracteristică și arealului gumelnițean în cea de-a doua parte a evoluției sale, lucru reliefat mai demult de cercetătorii români⁴⁶. Specific cimitirului de la Varna este folosirea aurului pentru pictură în locul grafitului⁴⁷.

Motivele ornamentale propriu-zise, a căror evoluție este prezentată pentru așezarea de la Goljamo Delcevo⁴⁸, au analogii perfecte în aria Gumelnița. Motivele comune sînt: bulinele rotunde sau tăiate, triunghiuri, semilune cu colți alungiți, cele de tip „steag”, spirala fugitivă, buclă, barbotina în virci organizate sau nu, benzi alveolate, benzi în relief, meandre, tabla de șah, benzi în relief și gurguie. Foarte interesante, dar cu perfecte analogii mergînd pînă la identitate cu cele gumelnițene, sînt crucele gamate de la Varna, din mormintul 4, pictate cu aur, sau Goljamo Delcevo din nivelul XV și mormintul 29⁴⁹. Referitor la motivul de la Goljamo Delcevo din nivelul XV, recunoaștem ușor, în semicercurile concentrice ce însoțesc crucea gamată, motivul bastonului, frecvent dispus în interiorul sau exteriorul vaselor, cum este cazul la Ruse⁵⁰, Brăilița⁵¹, Pietrele⁵² și Cernavodă⁵³. Vasul pictat cu aur se înscrie într-o serie foarte caracteristică pentru cultura Gumelnița atît prin banda cu romburi suprapuse, bastonul cu tija dublată cit și semilunele dispuse în cruce. Identice cu acest motiv, exceptînd tehnica picturii cu aur, sînt cele de la Sultana⁵⁴ Ovčarovo⁵⁵, Mečkur⁵⁶. Comun ambelor arcale este și motivul „S” spiralat, atît în varianta clasică, însoțită de două buline de o parte și alta a tijei⁵⁷ (fig. 5), cit și în varianta degenerată caracte-

⁴¹ E. Comșa, SCIV, 14, 1963, 1, de asemenea I. T. Dragomir, Danubius, 2—3, 1961, și Danubius, 4, 1970.

⁴² M. Petrescu — Dimbovița, Materiale, 1, 1953, fig. 35/6, 11.

⁴³ I. T. Dragomir, Materiale, 14, 1980, fig. 12/1—2.

⁴⁴ H. Todorova Simeonova, IVAD, 7, 1971, pl. 11/2, 3, 8, 13, 15, 16, 22, 23, pl. 12/1, 2, 15, 23; pentru arealul gumelnițean vezi H. Todorova, *Eneolit...*, fig. 29, D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, fig. 4 etc.

⁴⁵ H. Todorova, SP, 1—2, 1978, p. 141.

⁴⁶ D. Berciu, *Contribuții...*, 1961, p. 451.

⁴⁷ I. Ivanov, SP, 1—2, 1978, fig. 15.

⁴⁸ H. Todorova, RP, 5, 1975, p. 93—94.

⁴⁹ I. Ivanov, *Sakroșișata...*, 1978, fig. 43; H. Todorova, *op. cit.*, pl. 95/14; 129/4.

⁵⁰ G. Georgev, N. Angelov, *Izvestija, Sofia*, 21, 1957, fig. 146/3.

⁵¹ N. Harțușe și I. T. Dragomir, Materiale, 3, 1957, fig. 6.

⁵² D. Berciu, Materiale, 2, 1956, fig. 42.

⁵³ C. Schuchhardt, PZ, 15, 1924, fig. 6.

⁵⁴ Inedit, se află la muzeul din Oltenița. Vasul ce poartă acest decor, împreună cu alte materiale, le-am putut studia prin amabilitatea lui Done Serbănescu, muzeograf principal, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁵⁵ H. Todorova, *Ovčarovo*, 1976.

⁵⁶ Vl. Dumitrescu, BCMI, 24, 1931, fig. 6.

⁵⁷ H. Todorova, RP, 5, 1975, pl. 101/21.

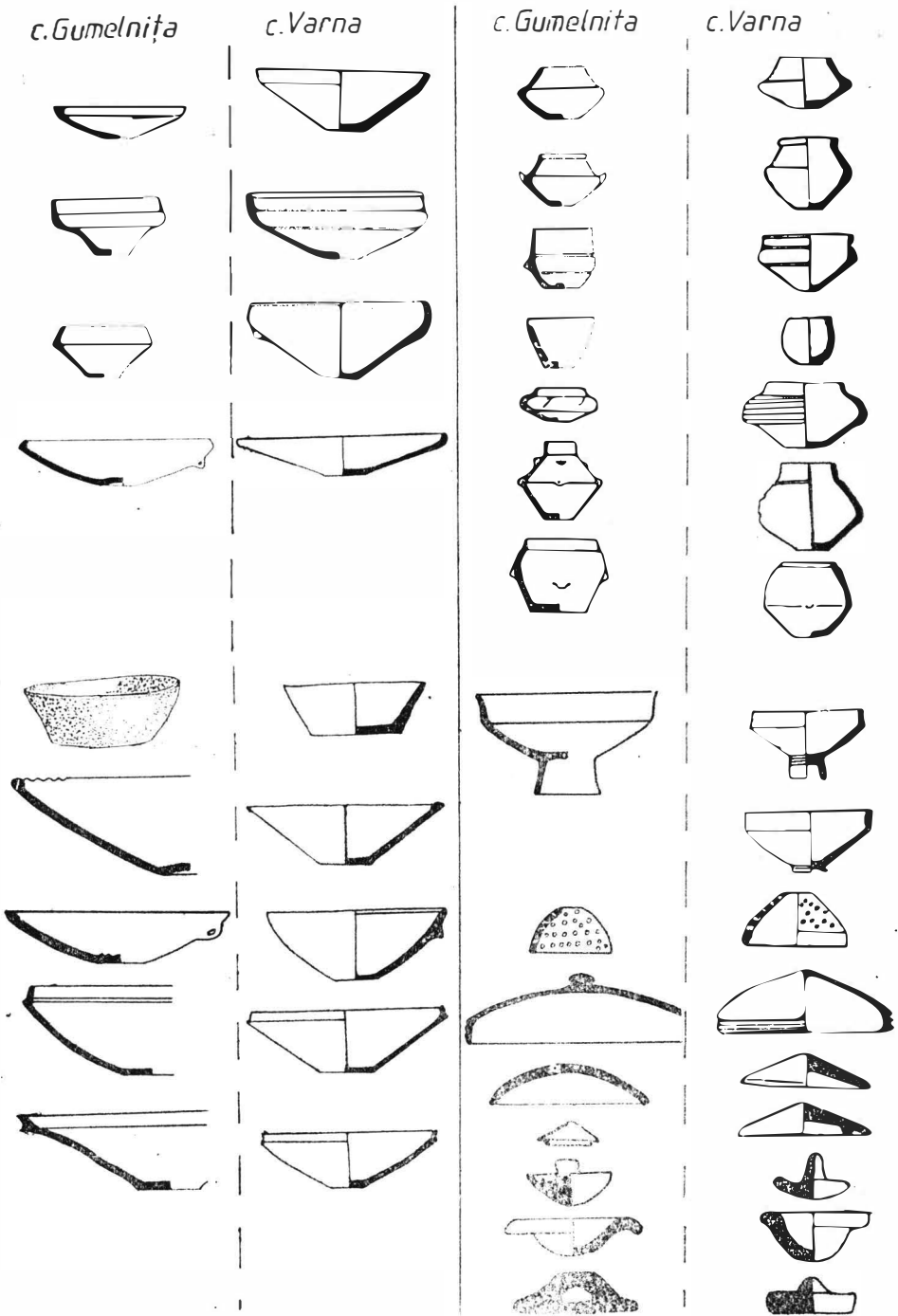

Fig. 2. Tipologia comparată a formelor ceramice din cultura Gumelnița și „cultura” Varna.

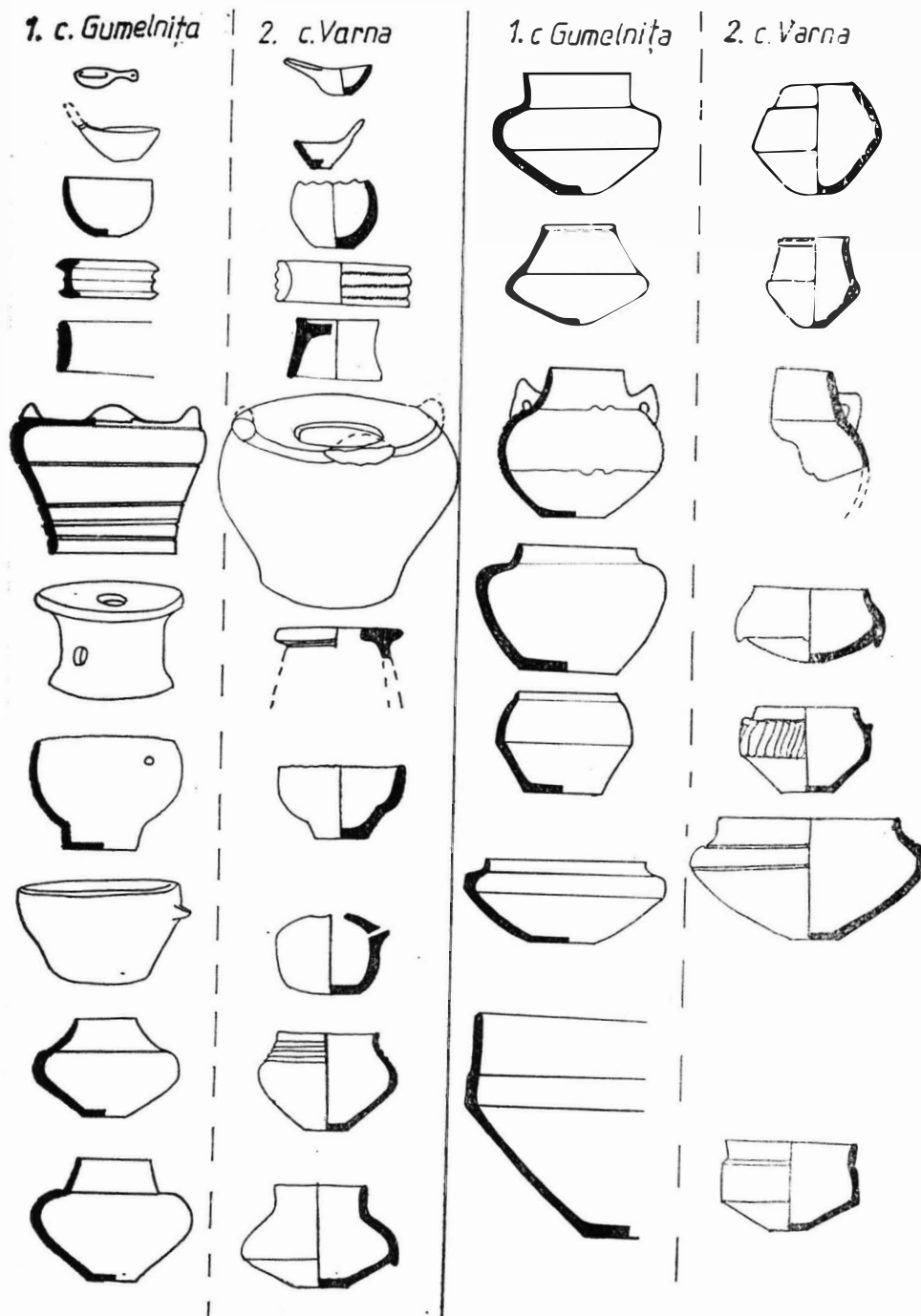

Fig. 3. Tipologia comparată a formelor ceramice din cultura Gumelnița și „cultura” Varna.

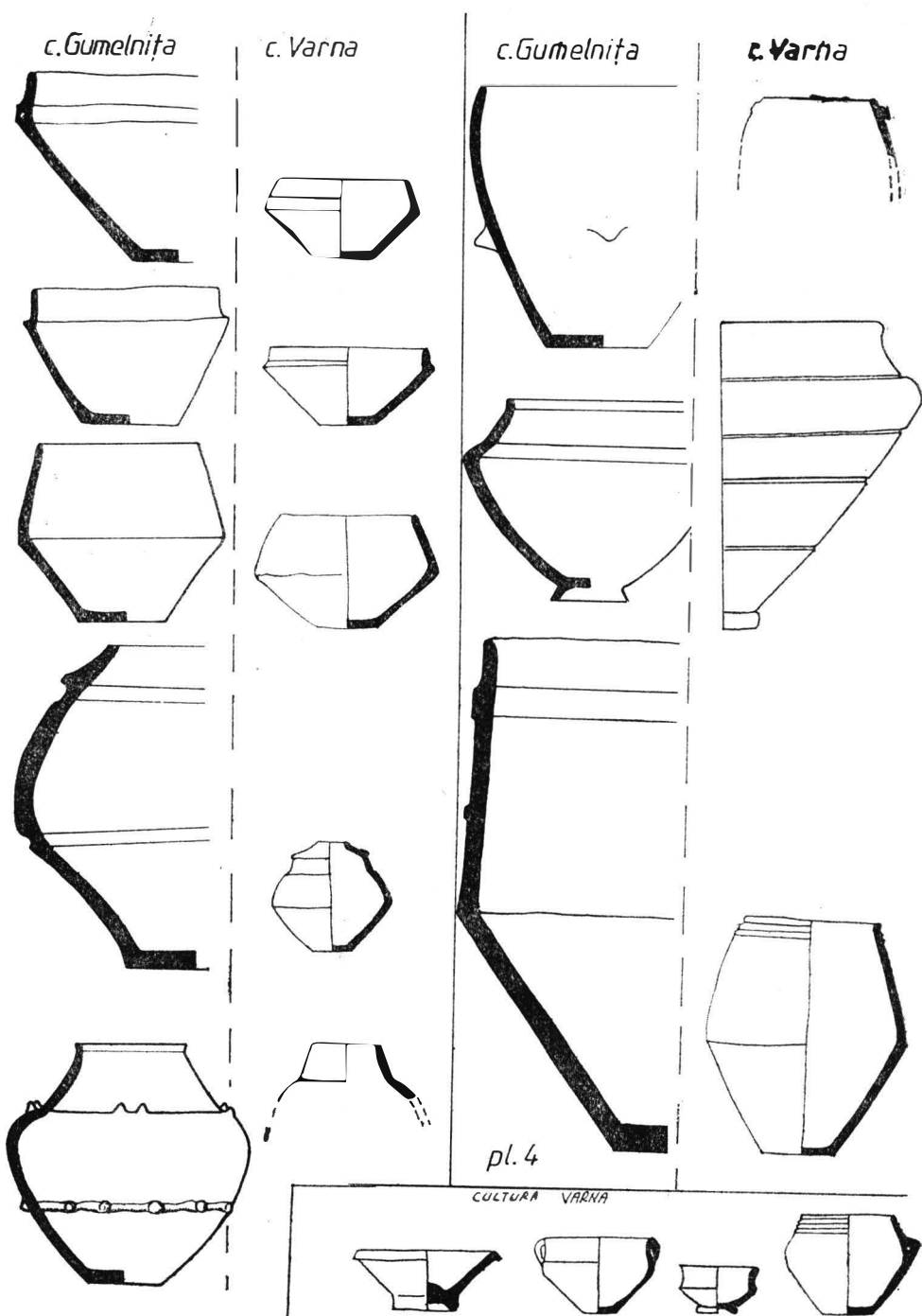
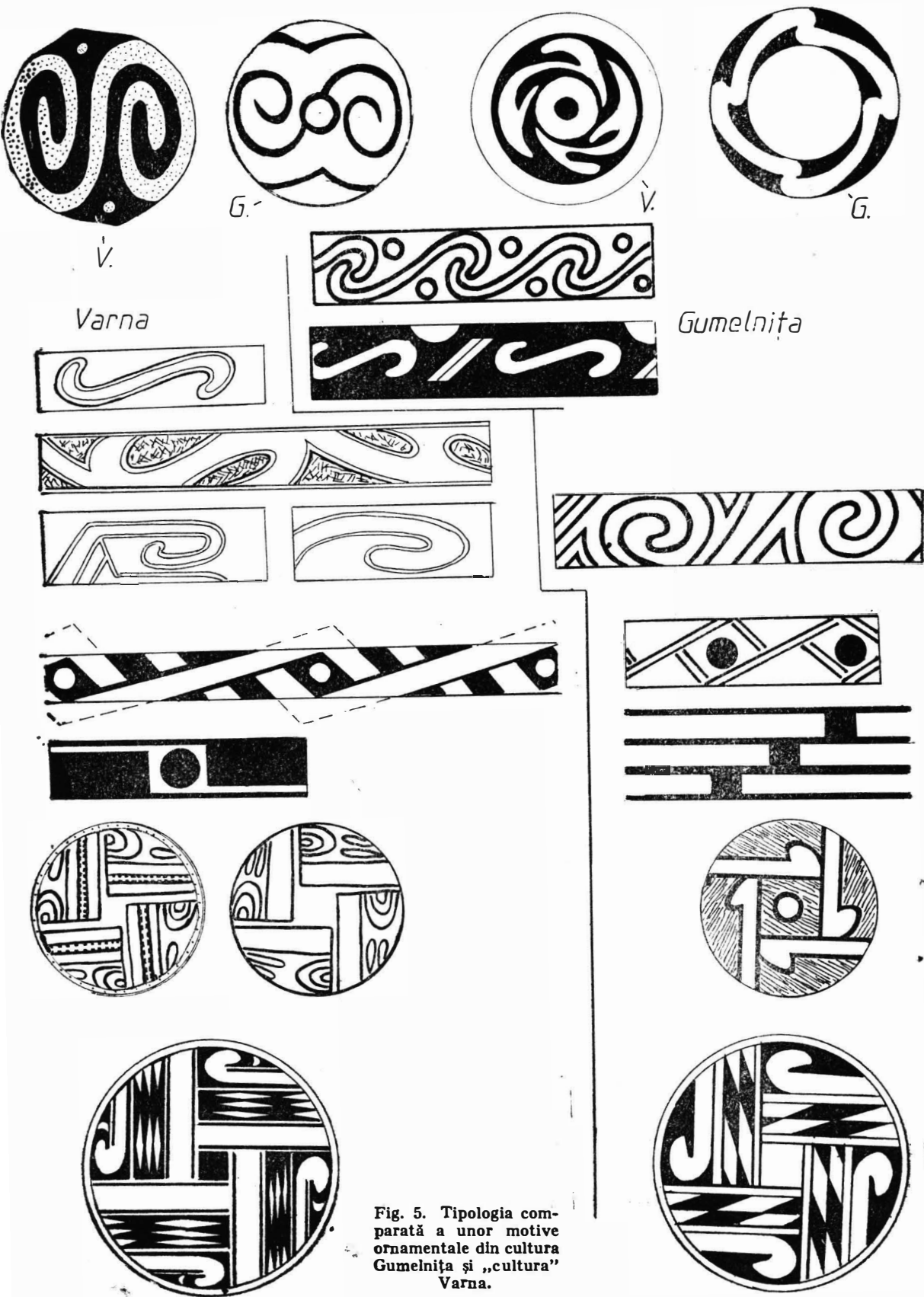

Fig. 4. Tipologia comparată a formelor ceramice din cultura Gumelnița și „cultura” Varna.

Varna

Gumelnița

Fig. 5. Tipologia comparată a unor motive ornamentale din cultura Gumelnița și „cultura” Varna.

ristică așezării de la Ezerovo⁵⁸. Dealtfel, fenomenul degenerării „S”-ului este una din principalele caracteristici ale motivisticii culturii Gumelnița⁵⁹. Tot în acest context se înscrie și motivul elicei „oblice” care reprezintă de fapt o degenerare a variantei unghiulare a „S”-ului (fig. 5). Pe de altă parte, elicea cu laturi drepte este o decupare a uneia din cele trei benzi în scară, excizate, atit de frecvent întâlnită în faza I a culturii Gumelnița, pe marginile capacelor „fest”⁶⁰.

Plastica de lut, atit cea antropomorfă (figurine cu steatopigie pronunțată⁶¹, vase antropomorfe⁶²), cît și cea zoomorfă (figurine propriuzise și vase cu protome de animale⁶³), este identică celor două aspecte culturale. Deși din aria Varna lipsesc figurinele cu cap mobil, un exemplar fără cap se apropie mult de această variantă⁶⁴ (fig. 6). De asemenea, identică este și plastica de os : figurine plate și prismatice⁶⁵, ca și podoa-bele reprezentate de pandantive, coliere cu perle rotunde sau cilindrice și brățări alcătuite din lut ars și scoică⁶⁶.

Riturile și ritualurile funerare prezintă, în același timp, și analogii dar și o oarecare diferențiere a necropolelor atribuite culturii Varna (Varna, Reka Devnia și Povelianovo) față de cele gumelnițene. Diferența constă în existența mormintelor cenotaf și a celor întinse pe spate⁶⁷, a orientării diferite a scheletelor și a tipului antropologic diferit. H. Todorova vede, pe această bază, reflectarea unei diferențieri etnice și sexuale⁶⁸. Amestecurile de rituri din cimitire le consideră ca fiind datorate unor relații matrimoniale între comunitățile celor două culturi⁶⁹. Dacă scheletele întinse pe spate, cele de bărbat sînt specifice culturii Varna, iar cele hocker, de femei, aparțin culturii Gumelnița ajunse aici datorită schimburilor matrimoniale se impun următoarele observații :

1. În cimitirul de la Gcljamo Delcevo nu avem decît schelete chircite⁷⁰.

2. În cazul în care o comunitate admite în sinul ei un individ străin, fie prin relații matrimoniale, fie altfel, individul trebuie să adopte regula grupului respectiv, inclusiv ritul și ritualul funerar. În general, asimilarea, prin impunerea regulilor și conduitei specifice grupului, reprezintă un element de funcționalitate, ce asigură coeziunea organismului social sau etnic respectiv. Aceasta cu atit mai mult cu cît conform demonstrației

⁵⁸ H. Todorova, și G. Tončeva, *op. cit.*, pl. 6/15, H. Todorova, *Eneolit ...*, fig. 47 a, registrul superior.

⁵⁹ M. Simon, *Considerații privind evoluția motioului spiralic în formă de „S” în spațiul carpato-balcanic*, în curs de tipărire.

⁶⁰ H. Todorova și G. Tončeva, *op. cit.*, pl. 2/11, H. Todorova, *Eneolit ...*, fig. 47a, registrul inferior.

⁶¹ H. Todorova, RP, 5, 1975, pl. 84/11 = 85/12.

⁶² *Ibidem*, pl. 88/4 = 89/8.

⁶³ *Ibidem*, pl. 63/4, 12; 71/10.

⁶⁴ *Ibidem*, pl. 63/5.

⁶⁵ *Ibidem*, pl. 97/4, 7, 8; 73/14, 4; 52/3; vezi și fig. 42; pentru plastica antropomorfă din spațiul gumelnițean vezi M. Zglbea, CAB, 1, 1963, p. 287—292, iar pentru cea zoomorfă S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 10, 1961, 2, p. 347—352.

⁶⁶ H. Todorova, *op. cit.*, fig. 43.

⁶⁷ Idem, SP, 1/2, 1978, p. 141.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 141.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 144.

⁷⁰ Idem, RP, 5, 1975, pl. 111—120.

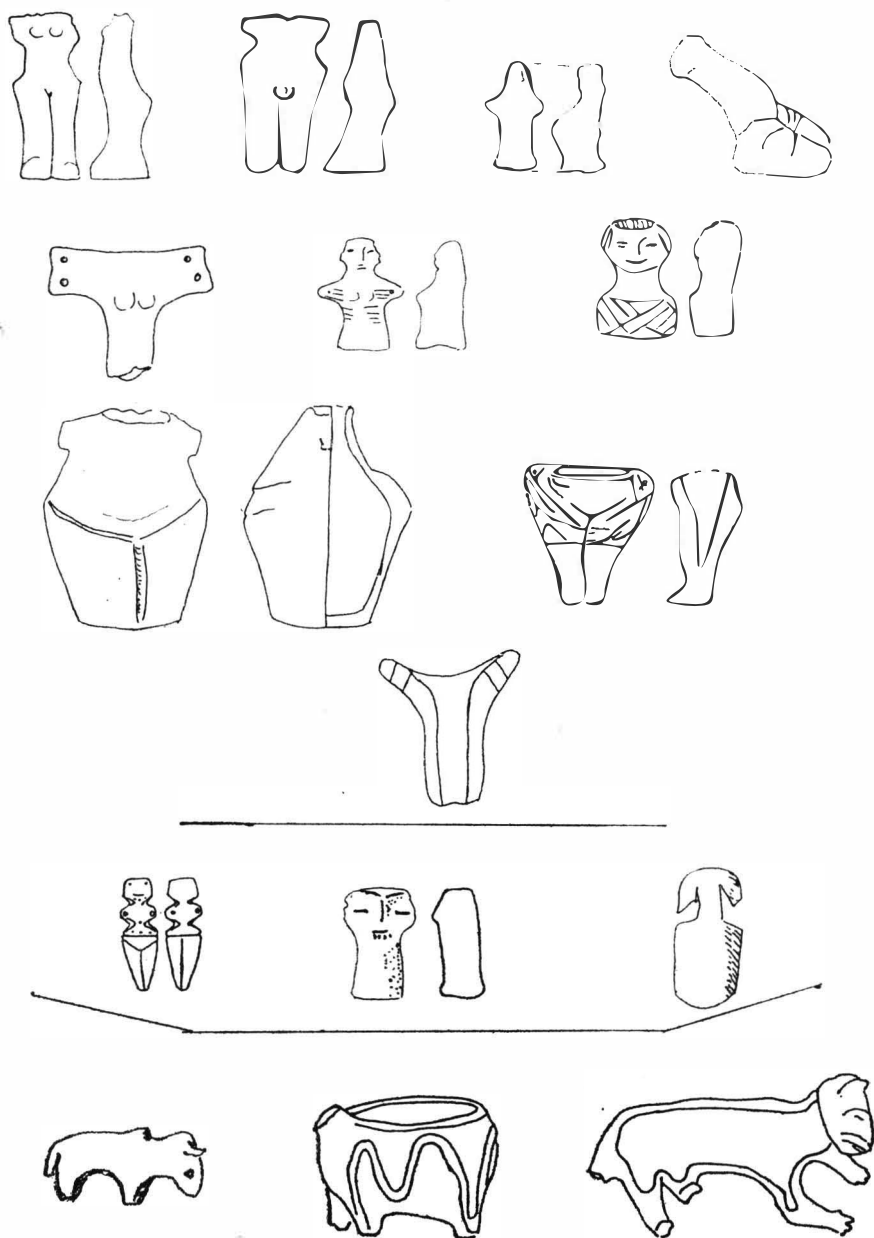

Fig. 6. Plastică antropomorfă și zoomorfă de lut și os de la Goljamo Delcevo, aparținând „culturii” Varna.

făcute de Claude Levi-Strauss, căsătoria sau sistemele de inrudire sînt un „limbaj” ce asigură un anumit tip de comunicare între indivizi și grupuri. În acest sens femeile grupului care cedează și care primesc aceste mesaje încarnîndu-le sînt considerate ca valori de tip esențial⁷¹.

Din aceste observații⁷², credem că ipoteza „schimbului matrimonial” reflectat în necropolele respective nu se poate susține. Mai degrabă, așa cum pare să indice mormîntul 43 de la Varna⁷³, este vorba de o diferențiere socială. Pe de altă parte, A. Margos, analizînd mai ales ritualul funerar al necropolelor, dovedește că ele nu se leagă de așezările lacustre⁷⁴.

În altă ordine de idei, evoluția generală a zonei respective ca și a arealului propus să illustreze expansiunea spre nord a culturii Varna se opune constatărilor H. Todorova. Este vorba, în primul rînd, de zona din imediata vecinătate a lacului Varna, ocupat de așezări ce fără nici un

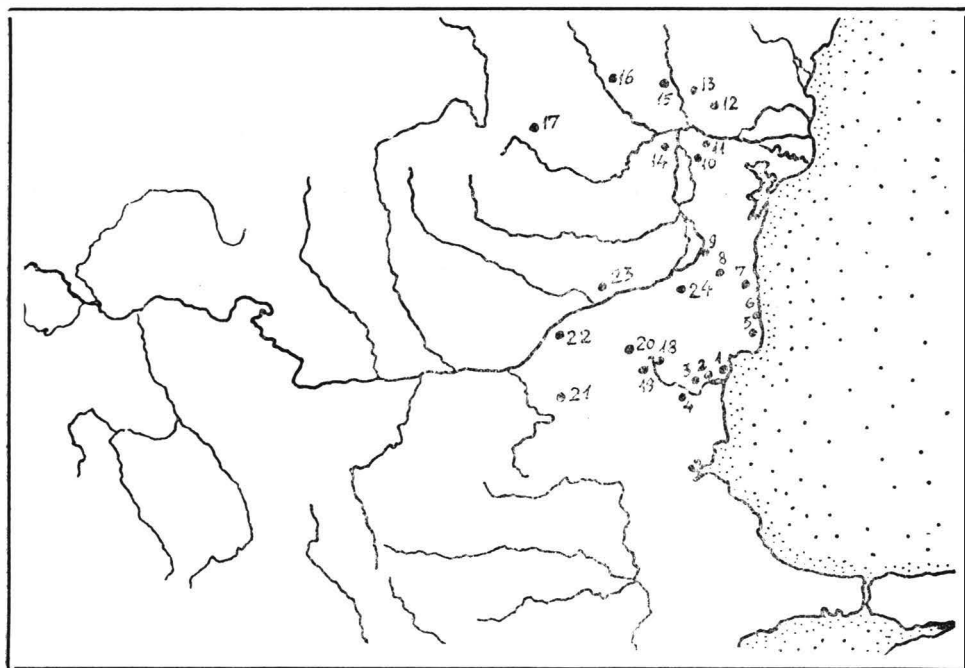

Fig. 7. Harta principalelor așezări ale celor două „culturi” amintite în text: 1 Varna, 2 Ezerovo, 3 Devnia, 4 Goljamo Delcevo, 5 Sabla I, II, 6 Durankulak, 7 Costinești, 8 Medgidia, 9 Cernavodă, 10 Carcaliu, 11 Luncavița, 12 Bolgrad, 13 Vulcănești, 14 Brăilița, 15 Stoicani, 16 Drăgănești, 17 Aldeni, 18 Vinița, 19 Ovčarovo, 20 Kodjadermen, 21 Hotnița, 22 Ruse, 23 Gumelnița, 24 Sokol (Atmageaua Tătărească).

⁷¹ Cl. Levi-Strauss, *Antropologia structurală*, București, 1978, p. 75—76.

⁷² Facem mențiunea că poziția întinsă a scheletelor din cimitirele de la Varna și Devnia se datorează substratului culturii Hamangia. În acest sens pledează descoperirile de la Cernavodă „Columbia D” (vezi D. Berciu și S. Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 87).

⁷³ I. Ivanov, *SP*, 1—2, 1978, p. 17, fig. 9.

⁷⁴ A. Margos, *op. cit.*

dubiu sint de atribuit culturii Gumelnița : Ovčarovo ⁷⁵, Vinița (așezare și cimitir) ⁷⁶, Smiadovo ⁷⁷, mai spre nord Sokol (= Atmageaua Tătărească) ⁷⁸ și chiar pe litoral (Costinești) ⁷⁹. Referitor la aceste așezări se impun două observații :

1. Așezările enumerate evoluează în forme gumelnițene clasice până în etapa A2 (IIB după H. Todorova ⁸⁰);

2. Așezarea de la Costinești, aflată chiar pe litoral, și nu departe de Varna, este identică, după autoarea descoperirilor, cu manifestările gumelnițene (de ex. Hirșova ⁸¹), dar are o notă de originalitate reliefată în arderea și prelucrarea ceramicii, datorată „influenței culturii Hamangia” ⁸².

Pe de altă parte, în arealul cuprinzând așa-zisa expansiune spre nord a „culturii” Varna, evoluează comunitățile aspectului Stoicani-Aldeni. Aceste comunități au o evoluție locală, originea lor fiind o interferență culturală la baza căreia stau comunitățile fazei de tranziție de la Boian la cultura Gumelnița și Protocucutenianul dezvoltat, la sfârșitul fazei Larga Jijia și începutul fazei Izvoare ⁸³. În continuare, acest aspect are o evoluție locală cu două faze, denumite Drăgănești-Tecuci și Stoicani ⁸⁴. Dezvoltarea lor este paralelă pentru faza I cu comunitățile etapei a II-a ale fazei de tranziție de la cultura Boian la Gumelnița ⁸⁵, iar pentru faza a II-a cu comunitățile Gumelnița clasice (A2-B1) ⁸⁶. Această evoluție locală ce își are începutul înaintea formării presupusei culturi Varna, urmată de o pătrundere la sfârșitul fazei I sau începutul celei de-a II-a în Dobrogea, fapt ilustrat de așezări ca Luncașița ⁸⁷ și Carcaliu ⁸⁸, aceasta din urmă datată cu importuri Cucuteni A3, contrazice expansiunea spre nord a „culturii” Varna.

În concluzie, după cum rezultă din cele expuse, noțiunea de „cultură Varna” se reduce doar la așezarea de la Ezerovo, mai mult chiar la ceramica de tip Ezerovo ⁸⁹ care, așa cum am văzut, punând-o în paralel cu cea gumelnițeană, este în mare identică, avînd și unele aspecte specifice datorate fondului anterior reprezentat de culturile Sava și Hamangia. Credem că este mai justificată folosirea în continuare a noțiunii de „variantă pontică” a culturii Gumelnița sau a celei de „variantă dobrogeană” ⁹⁰.

⁷⁵ H. Todorova, *Ovčarovo*, 1976.

⁷⁶ A. Raduceva, RP, 6, 1976.

⁷⁷ N. Popov, SP, 1—2, 1978, p. 149—156.

⁷⁸ Vl. Dumitrescu, AA, 24, 1937.

⁷⁹ D. Galbenu, Pontica, 4, 1971.

⁸⁰ H. Vajsova, SZAUSAV, 17, 1969, p. 481—495.

⁸¹ D. Galbenu, *op. cit.*, p. 244.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ E. Comșa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 23.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 23.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 24.

⁸⁷ Idem, *Materiale*, 7, 1962, p. 222; idem, *Peuce*, 2, 1971.

⁸⁸ E. Lăzurescu, Comunicare la colocviul X organizat de Institutul de arheologie, București,

3—5, XII, 1981.

⁸⁹ H. Todorova, RP, 5, 1975, p. 114.

⁹⁰ D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 83.

A PROPOS DE LA RELATION ENTRE LA "CULTURE" VARNA ET LA CULTURE GUMELNIȚA

RÉSUMÉ

L'auteur analyse en quelle mesure peut-on parler d'une „culture Varna” distincte par rapport à la culture Gumelnița — Kodzadermen — Karanovo VI. À ces fins il compare les types d'habitations, les habitats et leur dispositions, les outils, les armes, la céramique, les parures, les rites et rituels funéraires.

Les constatations qui découlent de cette analyse montrent :

1 Une forte unité, allant jusqu'à l'identité, entre les deux notions : Varna et Gumelnița.

2 Les éléments spécifiques au littoral de la Mer Noire (cuisson de la céramique, l'inhumation dans la position étendue) présents dans la „culture Varna” sont dus plus particulièrement à l'apport du fonds de la culture Hamangia.

En conclusion, la notion de „culture Varna” s'avère être inutile, les anciennes appellations de „variante pontique” ou „variante de Dobroudgea” de la culture Gumelnița étant plus adéquates.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. 1 Plan d'un habitat du Goljamo Delcevo (niv. V) et différentes objets en silex, pierre, os, corn, cuivre et or, qui appartiennent à la „culture” Varna.

Pl. 2, 3, 4 Typologie comparée des formes céramiques qui appartiennent à la culture Gumelnița et à la „culture” Varna.

Pl. 5 Typologie comparée des certains motifs décoratifs de la culture Gumelnița et de la „culture” Varna.

Pl. 6 Plastique antropomorphe et zoomorphe en terre cuite et os de la „culture” Varna.

Pl. 7 Carte avec les principales cites mentionnées dans le texte : 1. Varna, 2. Ezerovo, 3. Devnia, 4. Goljamo Delcevo, 5. Sabla I, II, 6. Durankulak, 7. Costinești, 8. Medgidia, 9. Cernavodă, 10. Carcallu, 11. Luncavița, 12. Bolgrad, 13. Vulcănești, 14. Brăilița, 15. Stoicanj, 16. Drăgănești, 17. Aldeni, 18. Vinița, 19. Ovcarovo, 20. Kodzadermen, 21. Hotnița, 22. Rust, 23. Gumelnița, 24. Sokol (Atmageaua Tătărească).